

Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка" включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Наказ Міністерства освіти і науки України від 29.12.2014 № 1528)

Ефективна ЕКОНОМІКА

Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

№ 9, 2013 [Назад](#) [Головна](#)

УДК 338.516.4:330.33.012

*В. А. Мамчур,
науковий співробітник, Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки, м. Київ*

АГРАРНИЙ РИНОК ЯК ІНСТИТУТ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО БІЗНЕСУ

*Volodymyr A. Mamchur,
Researcher, National Scientific Center "Institute of Agricultural Economy, Kyiv*

AGRICULTURAL MARKET AS AN INSTITUTION AGRIBUSINESS DEVELOPMENT

В статті досліджено роль аграрного ринку та його інститутів на розвиток аграрного бізнесу. Проаналізовано та сформовано поняття "аграрний ринок" та "інститут", сформовано потенційну модель розвитку аграрного бізнесу із використання ринкових інститутів відповідно до ієрархічної побудови аграрного ринку.

This paper investigates the role of the agricultural market and its institutions on the development of agribusiness. Analyzed and formed the concept of "agricultural market" and "institute", formed a potential model of agribusiness development with the use of market institutions in accordance with the hierarchical structure of the agricultural market.

Ключові слова: *аграрний ринок, аграрний бізнес, інтеграція, вартість.*

Key words: *the agricultural market, agricultural business, integration, cost.*

Постановка проблеми. Одна з проблем ефективного розвитку аграрного бізнесу є необхідність розвитку ланцюжка створення вартості, що дозволяє ефективніше розвиватися та функціонувати малому і середньому товаровиробнику. Аграрний ринок інститут, який забезпечує такий розвиток на умовах вертикальної та горизонтальної інтеграції товаровиробників, в процесі їх спільної діяльності. Проблема очевидна, тому необхідна відповідна та адекватна оцінка розвитку аграрного ринку та його інститутів як із теоретичного, так і практичного погляду.

Аналіз останніх досліджень. Питання, пов'язані з формуванням і розвитком аграрного ринку та його інститутів, розглядалися як вітчизняними, так і зарубіжними економістами. Теоретичним основам та вдосконаленню категоріально-понятійного апарату аграрного ринку присвячено праці багатьох вітчизняних науковців: В. Андрійчука, П. Гайдуцького, Ю. Коваленка, О. Мороза, П. Саблука, В. П. Нагірної, Я. Б. Олійника, М. Д. Пістуна, М. М. Паламарчука, П. О. Сухого, Ю. Коваленка й ін.

Проблеми аграрного ринку через призму теорії інституціоналізму, інституцій та інститутів у свої праці в різні часи досліджували такі вчені, як Д. Норт, Е. Елгар, Р. Коуз, В. Гесць, А. Гринченко, А. Даниленко, К. Кривенко, В. Тарасович, А. Самійленко, Ю. Лопатинський, М. Хмелєвський, А. Чухно, О. Яременко, О. Шпикуляк та інші. Однак аналіз досліджуваної категорії підводить до висновку, що не всі аспекти інституціонального розвитку аграрного ринку розглянуті.

Постановка завдання – полягає у визначенні сутності аграрного ринку та його інститутів, які в сучасних умовах забезпечують ефективний розвиток аграрного бізнесу.

Виклад основних результатів дослідження. Зростає значення аграрного бізнесу як основного джерела походження нових підприємств засвідчило самовідтворюючий характер бізнес-класу, особливо на початковому етапі розвитку аграрного ринку. У цих рамках, аграрний ринок виглядає як ефективний інститут, який дозволяє інтегрувати вертикальні, горизонтальні та інші зв'язки підприємств, інститутів та інших ринкових агентів по всьому процесу виробництва, переробки, зберігання та реалізації аграрної продукції, утворюючи відповідні правила гри для всіх учасників ринку. Проте, перш ніж окреслити сторони цієї багатогранної проблеми необхідним є обґрунтування сутності категорії "аграрний ринок", "інститут" та "інституція".

Так на думку О. Мороза, специфіка аграрного ринку пов'язана здебільшого з його економічними відносинами в процесі обороту сільськогосподарської продукції. Такий ринок, на його переконання, складається із ряду специфічних продуктових ринків (цукру, зерна, овочевої продукції тощо) [1, с. 16-22]. Так, можна погодитись із автором, проте розглядати аграрний ринок як сукупність ряду специфічних окремих ринків вважаємо неправильним, через те що кожен із них сам по собі функціонує не в змозі, саме тому ми розглядаємо аграрний ринок як цілісну інституціональну систему.

Найбільш точнішим щодо цього, висловлюється П. Т. Саблук, який під аграрним ринком вбачає сферу взаємодії суб'єктів ринку щодо забезпечення виробництва і вільного руху сільськогосподарської продукції, продовольчих товарів, технологій, засобів виробництва та послуг для агропромислового комплексу, аграрної науково-технічної продукції [2, с. 6].

В Законі України "Про державну підтримку сільського господарства України" аграрний ринок визначається як "сукупність правовідносин, пов'язаних з укладанням та виконанням цивільно-правових договорів щодо сільськогосподарської продукції" [3]. Проте таке визначення, на нашу думку носить суто юридичну складову, що не в повній мірі дозволяє розкрити сутність самого аграрного ринку.

Аналіз інших літературних джерел та існуючих підходів до трактування категорії "аграрний ринок" дозволяє нам говорити про багатогранність точок зору на зміст цього поняття. Фактом є лише те, що кожне з цих визначень по своїй суті є правильним, але в той же час вони містять в собі загальні риси цього складного економічного явища. Проте, на нашу думку, всі ці визначення не слід вважати досконалими, оскільки не в повній мірі відзеркалює особливості аграрного ринку як економічної (інституціональної) системи. Виходячи з цього, на нашу думку, аграрний ринок - це впорядкований механізм, інститут, простір, що створює сприятливі умови реалізації обмінного зв'язку між усіма рівнями аграрного ринку та його учасниками.

Відповідно до цього, складовою цього підходу є формування та розвиток якісних формальних та неформальних інститутів та інституцій які призводять до стійкості функціонування аграрного ринку.

Відносно цього твердження необхідним є наведення існуючих понять інститут та інституція, сутність яких нерозривно пов'язана із системою ринкових відносин, проте зупинимося на найбільш точних на нашу думку визначеннях. За визначенням одного з класиків інституціональної теорії – американського вченого Д. Норта, який визначив інституції як встановлені в суспільстві "правила гри" або виражаючись більш формально створений людиною набір формальних та неформальних обмежень, норм, які розглядаються окремо від індивідів і організацій [4, с. 17]. Слід відзначити, що Д. Норт концептуально відрізняє "правила гри" –

інституції, від "гравців, учасників, суб'єктів" – інститутів (інший переклад – організації).

В цьому плані Д. Норт дотримувався чіткої структуризації інституцій на неформальні обмеження і формальні правила. Під неформальними він розуміє існуючі неофіційні, не правові обмеження. До них належать певні традиції, встановлені звичаї, неписані кодекси поведінки, господарська етика, культурна спадщина і ментальні стереотипи. Формальні правила - офіційні, правові обмеження, додання правових рамок інституціональним нормам суспільства [4, с.101].

Отже, можна стверджувати, що, інституції розташовують в певному порядку стимули в людському обміні, зокрема політичні, суспільні, економічні, зменшуючи цим економічну невизначеність за допомогою структуризації щоденного життя, а також передбачають систему механізмів, що забезпечують їх виконання, зменшують невизначеність, створюючи певний напрямок (путівник) для щоденного розвитку.

Як зазначає Д. Норт "...не існує інших рішень, крім використання інституційних механізмів, щоб встановлювати правила гри, і використання організації – інституту, щоб забезпечити дотримання цих правил" [28, с. 19]. На наше переконання, таке твердження неповною мірою висвітлює прояв інститутів. Певну незрозумілість вносить організація як ототожнення з інститутом. Доцільним вбачається використання терміну "інститут" замість організація, що проявляється наведеними вище аргументами, що саме інститут - закріплення та дотримання правил (інституцій) у певному вигляді (законі, організації).

Як стверджує О. Шпикуляк, правила створюються для того, щоб їх виконувати, а організації – результат консолідації правил для досягнення мети, тому ні в якому разі не можна вважати організацію інституцією, а інститут – правилом, все має бути навпаки [5, с.17].

Також ми погоджуємось із автором, що інституції (правила, принципи, традиції, ментальність) у суспільному розвитку, ринковому механізмі приймають форму інститутів (власність, закон, організація, установа, конкуренція тощо) [5].

Виходячи із вище зазначеного, ще раз підтверджується наша думка, що організація та інститут це два різних поняття, тому їх ототожнення являється недопустимим. Організація це результат консолідації правил для досягнення мети, тобто інституту. Іншими словами, організація служить тим механізмом взаємодії, зв'язку, поєднучою ланкою, "містком" між інституцією та інститутом.

Отже, під *інститутом*, слід розуміти сформовану суспільством, індивідом, державою інституційну структуру, економічну систему, механізм, інструмент, *інституцією* - суспільні та ринкові стабільні "правила поведінки та санкцій", які орієнтують, встановлюють, певний напрямок взаємодії, розвитку відносин (особистих, групових) ринкових акторів (інститутів) та створюють особливі умови що виникають на шляху їх співпраці, які дозволяють ефективно координувати їх економічну активність в процесі ринкової діяльності .

Із врахуванням вище наведеного, ми рекомендуємо наступне визначення *аграрного ринку* як інституційну систему або простір економічних, соціальних, господарських, галузевих відносин всіх суб'єктів господарювання, завданням якого є співпраця (координація) та управління що здійснюється в умовах виробництва, обміну, зберігання, транспортування, розподілу і купівлі, та являється сукупністю великої кількості спеціалізованих ринків (землі, фінансового,зерна, цукру, молока тощо), а також здійснює формування ефективного поля їх діяльності, формуючи відповідні правила та механізми спільної участі в цьому середовищі з метою забезпечення продовольчої безпеки та споживчих потреб громадян.

Безперечним є той факт, що на сьогодні існування та ефективний розвиток аграрного ринку, як особливої інституційної структури, без ефективних ринкових (економічних) акторів, гравців – інститутів та способів їх взаємодії не можливе. Відповідно до цього, центральною складовою цього підходу є формування та розвиток якісних формальних та неформальних інститутів та інституцій. Звідси, зрозуміла необхідність формування ефективного аграрного ринку як інституту, з відповідними ринковими інститутами та інституціями, які в змозі забезпечити прозорі правила гри для товаровиробників, що матиме стимулюючі важелі для підвищення їх рівня виробничої діяльності.

Аграрний ринок за своїм ступенем ієрархічної побудови та зрілістю ринкових відносин на нашу думку можна віднести до ринків що знаходяться лише в стадії трансформації, формування.

Так нами на рис. 1 зображено структуру ієрархічних рівнів аграрного ринку.

Наведена систематизація дозволяє поглибити характер дослідження аграрного ринку виходячи із його специфічних особливостей, характеру його функціонування, організаційної побудови і територіальної приналежності. Проте, якщо на аграрному ринку спостерігається відсутність або недовість будь-якого інституту чи інституції, це не дозволяє проводити і реалізовувати економічні операції (торгівлі, реклами, інвестування та ін.). З іншого боку, коли "правила гри", інститути, контракти, і т. д., є занадто складними, непрозорими або недосконало розробленими, підвищуються транзакційні витрати, які відповідно лягають у вартість продуктів та послуг на ринку, що в свою чергу призводить до неефективності розвитку аграрного бізнесу.

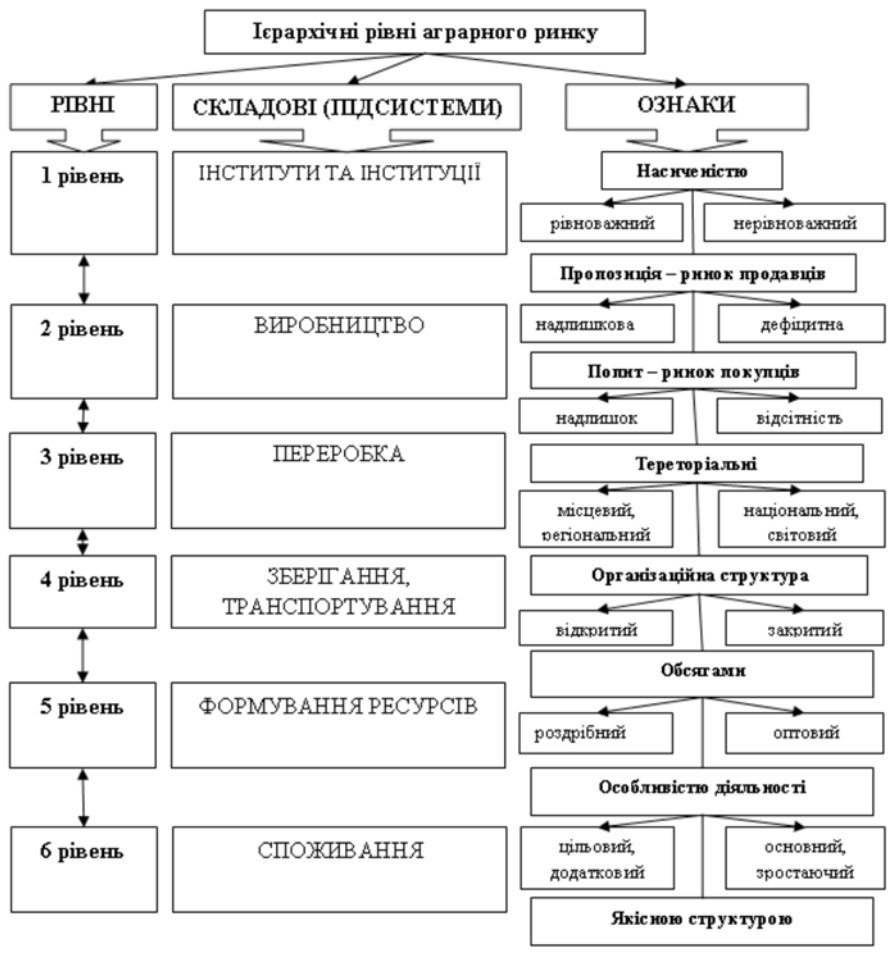

Рис. 1. Систематизація рівнів аграрного ринку як єдиної інституційної структури
*Сформовано автором

Сучасні умови формування ринкових інститутів та інституцій в основному були спрямовані на вирішення короткострокових проблем, що негативно впливають як на сам розвиток аграрного ринку так і аграрний сектор економіки в цілому. Саме тому, на сьогодні основним завданням є формування ефективних механізмів та інструментів розвитку ринкових інститутів та інституцій, що на нашу думку сприятиме підвищенню ефективності виробництва аграрної продукції, підвищенню конкурентоспроможності її, та просування як на внутрішньому так і міжнародних ринках. Іншими словами, ефективно впливатиме на розвиток аграрного бізнесу.

Основну увагу нами приділено ціні та ціноутворенню, контракту, координації як найбільш ефективнішим інститутам ринку які позитивно – у випадку їх ефективного формування та функціонування, та негативно – в протилежному випадку, впливають на розвиток аграрного бізнесу.

Як відомо, саме ціна являється тим економічним інститутом, інструментом, ринковою інформацією яка дає сигнал всім учасникам ринку. Іншими словами, ціна – важливий та необхідний індикатор ринку, який сигналізує про ефективність та стійкість всієї ринкової економіки. Отже, ціна являється основним інститутом розвитку ефективного та стійкого аграрного бізнесу, а також основним механізмом та інструментом регулювання темпів економічного, суспільного, соціального, міжнародного розвитку. Проте, як свідчить практика, рідко вдається пов'язати прямі угоди між виробником та споживачем.

Це спричинено в першу чергу функціонуванням на ринку посередників, які створюють "міст" між товаровиробником та споживачем, що в значній мірі спричинює в першу чергу значне підвищення ринкової вартості продукції та зниження відсоткової долі первинного товаровиробника в кінцевій ціні, що негативно впливає на його економічну ефективність.

Як доводять наші дослідження при формуванні ринкової ціни (ціни попиту) по деяким видам аграрної продукції, зокрема молока, доля товаровиробника в її структурі сягає 15-20%, що є негативним явищем та не забезпечує відшкодування навіть затрат на її виробництво, тобто собівартості.

Нами при врахуванні існуючих умов формування цінової ситуації на ринку молока, наводиться більш точніша структура формування роздрібною ціни на нього (рис.2).

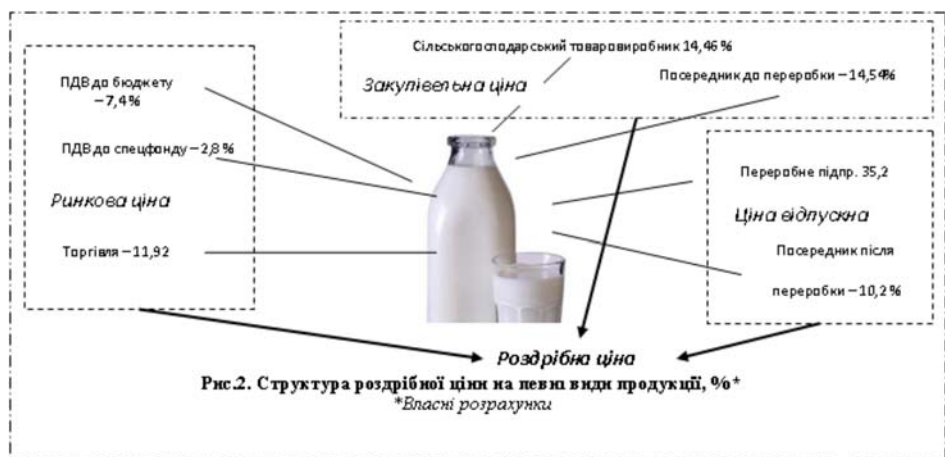

Рис.2. Структура роздрібною ціни на певні види продукції, %
*Власні розрахунки

Як можна побачити із рисунку, на товаровиробника припадає всього лише 14,46% від роздрібною ціни. Саме тому, ми не погоджуємося з існуючим порядком

формування цін на молоко, коли сільськогосподарські товаровиробники від цінової нееквівалентності втрачають власні прибутки. Так, наприклад, частка товаровиробника в структурі кінцевої ціни в Європі коливається в межах 50-60%.

Як висновок диспаритет цін, негативне явище, яке необхідно негайно викоринити, вирішивши питання єдиного механізму ціноутворення для всіх галузей АПК.

В цьому плані важливого значення набуває ринковий інститут яким є ринкова координація. Координація, як ефективний інститут, забезпечує процес взаємної упорядкованості діяльності економічних суб'єктів, формуючи відповідні умови взаємодії, співпраці, відповідно до яких кожен економічний агент ринку здійснює свою діяльність. В залежності від того яким способом здійснюється координація, формуються відповідні її форми та типи, що базуються на дотриманості ринковими агентами однакових правил гри – правил поведінки.

Саме ринкові суб'єкти очікують від аграрного ринку певного порядку, ринкової координації, інтеграції, відповідно до чого будують свою діяльність та поведінку, що у подальшому приводить до встановлення ефективної та стійкої структури взаємодії. Як результат – відбувається взаємна діяльність господарюючих суб'єктів, тобто їх економічна координація.

Саме тому, розробка та функціонування системи ринкової координації є найбільш ефективною умовою, поміж інших існуючих координаційних форм. Слід також зазначити, що рівновага між ринком і ринковими учасниками координується та забезпечується існуючим інституційним (інституціональним) середовищем. Відповідно до якого, ринок як особлива інституційна структура, не в змозі в повній мірі координувати діяльність економічних суб'єктів, без взаємодії (співпраці) із державою, тобто, без ефективного інституційно-правового поля, державного управління та регулювання, контролю, санкцій тощо. За умови неефективної економічної координації та виключені її при вивченні аграрної реальності, спотворюється розуміння того як працює інституціональна система економіки в цілому. Запровадження повномасштабного кооперативного партнерства та розвитку інституту контрактації є одним із ефективних етапів сучасного економічного розвитку ринкової координації та інтеграції.

Найбільш дієвими та ефективними в сучасних умовах господарювання механізмами економічної координації є підприємництво, кооперація та контрактація.

Саме контрактація (контракти) на нашу думку послужить тим ринковим інститутам який в змозі усунути таке негативне явище як посередник^[1], створюючи умови найбільш сприятливого формування ефективного ланцюга формування вартості та постачань аграрної продукції, яка дозволяє не тільки зміцненню дрібних і середніх товаровиробників, але і їх спільна взаємодія з промисловим середовищем.

Аналіз сутності контрактних відносин дозволяє нам вважати контракт (контрактацію) інституціоналізованим інструментом (інститутом) реалізації економічних взаємодій між ринковими учасниками, з метою їх подальшого ефективного розвитку та удосконалення діяльності. Контракт як інститут взаємодії суб'єктів аграрного бізнесу є формою економічної координації. Ще одним позитивним явищем є те, що контракт є важливим чинником підвищення конкурентоспроможності суб'єктів аграрного бізнесу (ринку), його стійкості та стабільності взаємодії між усіма учасниками ринку. Проте саме ефективність інституту контрактації залежить від стану і розвитку аграрного ринку та його інститутів та інституцій, серед яких важливого значення набуває підприємництво. Саме розвиток інституту підприємництва в сучасній ринковій економіці відіграє важливе значення для вдосконалення контрактних відносин. Підприємництво як інститут ринку, в сучасній системі контрактних відносин є складовою підприємницької діяльності.

Провівши певний аналіз розвитку аграрного ринку та його інститутів пропонуємо структурну модель розвитку аграрного бізнесу із врахуванням всіх ієрархічних рівнів аграрного ринку. Розроблена структурна модель являє собою графічне зображення системи руху аграрної продукції, що характеризує певні процеси й елементи при різних впливах факторів зовнішнього та внутрішнього середовища (див. рис. 3).

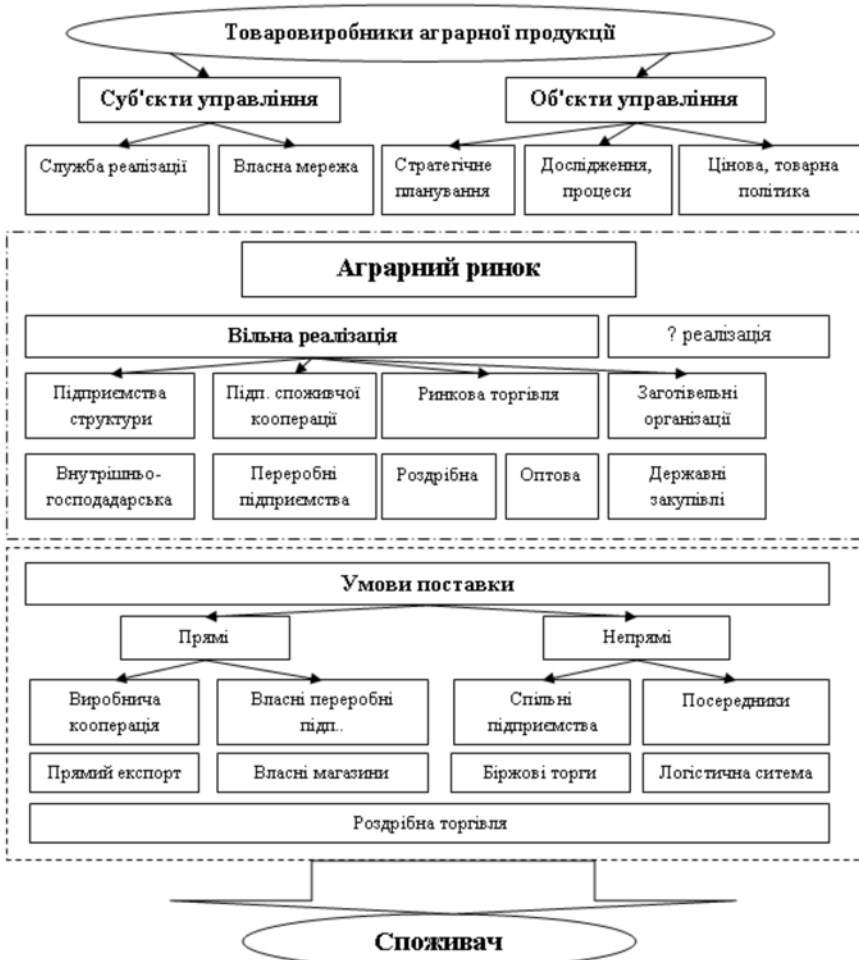

Рис. 3. Структурна модель розвитку аграрного бізнесу
*Сформовано автором

Все це дає нам можливість говорити проте що на сьогодні аграрний ринок як цілісна інституціональна система у повній мірі забезпечує ефективний розвиток аграрного бізнесу.

Висновок. Встановлено що інститути та інституції формують передумови та створюють механізми регулювання соціально-економічних процесів ринкової

поведінки, доходів, витрат, цін тощо. Аналіз інституційної економіки дав нам змогу сформувати власні визначення інституту та інституції. Встановлено що ринкова координація та інтеграція, як ефективні ринкові інститути, забезпечують процес взаємної упорядкованості діяльності економічних суб'єктів, формуючи відповідні умови взаємодії, співпраці відповідно до яких кожен економічний агент ринку здійснює свою діяльність. В залежності від того як розвивається аграрний ринок розвивається і ринкова координація, формуються відповідні її форми та типи. Саме через інституції та інститути аграрний ринок виконує функції повсякчасного регулювання поведінки ринкових суб'єктів, структурує суспільство, створюючи сприятливе й передбачуване середовище для ринкової діяльності.

Список використаних джерел.

1. Мороз О. Теоретико-методологічні аспекти сучасної парадигми регулювання аграрного ринку // Вісник Вінницького політехнічного інституту – 2004. - № 5.
2. Формування та розвиток підприємств агропромислового виробництва: посіб. у питаннях і відповідях / за ред. П.Т.Саблука. – К.: ІАЕ УААН, 1999. – 362с.
3. Закон Верховної Ради України. Про державну підтримку сільського господарства України // Відомості Верховної Ради України, 2004, № 49 (03.12.2004), ст. 527. – (Нормативний документ).
4. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки/ – К.: Основа, 2000, - 198с.
5. Шпикуляк О. Інституції аграрного ринку: монографія / Шпикуляк О.Г. – К.: ННЦ ІАЕ, 2009. – 480с.

References.

1. Moroz, O.(2004), "Teoretyko-metodolohichni aspekty suchasnoi paradyhmy rehulivannia ahramoho rynku", Visnyk Vinnyts'koho politekhnichnoho instytutu, vol. 5, pp. 16-22.
2. Sabluk, P.T. (1999), Formuvannia ta rozvytok pidpriemstv ahropromyslovoho vyrobnytstva: posib. u pytanniakh i vidpovidiakh [Formation and development of agro-industrial production: a guide questions and answers], IAE UAAN, Kyiv, Ukraine.
3. Zakon Verkhovnoi Rady Ukrainy, (2004) Pro derzhavnu pidtryмку sil's'koho hospodarstva Ukrainy, Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, vol. 49, st. 527.
4. Nort, D. (2000), Instytutsii, instytutsijna zmina ta funktsionuvannia ekonomiky [**Institutions, Institutional Change and Economic Performance**], Osнова, Kyiv, Ukraine.
5. Shpykuliak, O. (2009), Instytutsii ahramoho rynku: monohrafiia [Agricultural Market Institutions: monograph], IAE UAAN, Kyiv, Ukraine.

[1] Мова йде лише про тих посередників, без яких можливе функціонування ланцюга просування продукції від товаровиробника до кінцевого споживача. Виключенням є інформаційні інститути (безкоштовні) дорадчі служби, які надають певну інформацію для кращого розуміння ситуації на ринку.

Стаття надійшла до редакції 18.09.2013 р.

ТОВ "ДКС Центр"